

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

Pedagogická fakulta

Katedra hudební výchovy

Mgr. Jan Kvapil LRSM

Zdobení a improvizace ve výuce hry na zobcovou flétnu

Disertační práce

Školitel : doc. PhDr. Lubomír Spurný, Ph.D.

Olomouc 2011

OBSAH

1	Úvod	8
2	Repertoár zobcové flétny a základní informace o zdobení a improvizaci v různých obdobích	13
3	Dobové prameny	22
3.1	Středověk	23
3.1.1	Primární středověké prameny	23
3.1.2	Moderní práce vycházející ze středověkých pramenů	27
3.1.2.1	Improvizace nad prodlevou, organum	30
3.1.2.2	Improvizace dalšího tanečního materiálu	31
3.1.2.3	Další postup	33
3.1.3	Středověk – shrnutí	33
3.2	Renesance	34
3.2.1	15. století	34
3.2.1.1	Práce L.R. Baratze	35
3.2.2	16. století	36
3.2.2.1	Ganassi	40
3.2.2.2	Další publikace z poloviny 16. století	43
3.2.2.3	Diminuční traktáty	44
3.2.2.3.1	Graces	46
3.2.2.3.2	Passagi	47
3.2.2.4	Bassano a Virgiliano	49
3.2.2.5	Další publikace důležité pro zobcovou flétnu v období renesance	51
3.2.2.6	Moderní práce týkající se hudby 16. století	53
3.2.3	Renesance – shrnutí	56
3.3	Baroko	57
3.3.1	Italské učebnice ze 17. století	57
3.3.2	Anglické učebnice v letech 1679–1794	58
3.3.3	Francouzské učebnice přelomu 17. a 18. století	61
3.3.3.1	Hotteterre	62
3.3.4	Další učebnice	64
3.3.4.1	Quantz	65

3.3.5	Další barokní publikace důležité pro výuku zdobení a improvizace	68
3.3.5.1	Anglické divize	69
3.3.6	Moderní práce týkající se hudby vrcholného baroka	73
3.3.7	Baroko – shrnutí	74
4	Tuzemské učebnice a metodické materiály	76
4.1	Učebnice hry na zobcovou flétnu	77
4.1.1	Učebnice Ladislava Daniela	77
4.1.2	Učebnice Miloslava Klementa	81
4.1.3	Učebnice Jana a Evy Kvapilových	85
4.1.4	Další učebnice v českém jazyce	87
4.1.5	Shrnutí	88
4.2	Tuzemské publikace týkající se výuky zdobení	89
4.2.1	L. Daniel : Základy techniky II : škola trylků	89
4.2.2	J. Olejník : Melodické ozdoby	95
4.2.3	Shrnutí – srovnání publikací	99
5	Cizojazyčné učebnice a metodické materiály	101
5.1	Učebnice hry na sopránovou zobcovou flétnu	102
5.1.1	Shrnutí	108
5.2	Učebnice hry na altovou zobcovou flétnu	108
5.2.2	Shrnutí	117
5.3	Publikace zaměřené na výuku zdobení	118
5.3.2	Shrnutí	123
5.4	Publikace zaměřené na výuku improvizace	123
5.4.2	Shrnutí	128
6	Závěr	129
7	Seznam použité literatury	131
7.1	Tištěné prameny	131
7.2	Internetové prameny	139
7.3.	Notový materiál	140
	Resumé	142

Resümee	143
Abstract	145
Seznam publikovaných prací autora	146
Přílohy	
Anotace disertační práce	

„True it is, that Invention is a gift of Nature, but much improved by Exercise and Practice.“

„Invence je bezesporu dar, ale tento dar se dále rozvíjí cvičením.“

Simpson, Chistopher. *The Division Viol.* London : John Playford, 1659, s. 27.

1 ÚVOD

Zobcová flétna je jedním z nejběžnějších hudebních nástrojů, někdy bývá v našich zemích považována dokonce za nástroj nejrozšířenější. Vyučuje se v kroužcích, mateřských školách, základních uměleckých školách, konzervatořích, na univerzitách (v zahraničí i na hudebních akademiích), nemluvě o hudebních samoučích či dětech, které používají flétně podobné nástroje jako hračku. Ve výuce na všech úrovních se dříve nebo později žák i jeho pedagog setkávají s fenomény zdobení a improvizace.

Ornamentace je nedílnou součástí stylů typických pro zobcovou flétnu, bez určité míry zdobení většina skladeb historických epoch není dotvořena. Zdobení a improvizace mají též zásadní význam výchovný, protože umožňují rozvíjet hudební schopnosti žáka, učí jej porozumět stylu a studovaným skladbám a při vhodném uchopení látky učitelem představují účinný nástroj pro rozvoj tvořivosti od útlého dětství. Obě zmíněné oblasti spolu úzce souvisí. Obzvláště v hudbě starších stylových období, které tvoří podstatnou část repertoáru, často nelze stanovit jasné dělítko mezi některými druhy ozdob a jevem označovaným nyní jako improvizace.

Od roku 1997 patří mezi mé stěžejní pracovní aktivity vzdělávání pedagogů hry na zobcovou flétnu. V uplynulých čtrnácti letech jsem kromě pravidelné výuky na Janáčkově konzervatoři a Gymnáziu v Ostravě a na Katedře hudební výchovy Univerzity Palackého v Olomouci vedl více než tři stovky kursů a seminářů, jejichž účastníky byli a jsou zejména učitelé tohoto nástroje na základních uměleckých školách. Jedním z hlavních impulsů pro volbu tématu disertace jsou reakce frekventantů seminářů – výuka zdobení bývá diskutována v podstatě na každém z nich a je zjevné, že se mnozí pedagogové této oblasti bojí, nevědí, kde získat relevantní informace ani jak se dá v pedagogické praxi postupovat. Tato situace je vcelku pochopitelná, neboť donedávna nebylo možné v naší zemi hru na zobcovou flétnu studovat jako hlavní obor na konzervatorní ani univerzitní úrovni a nabídka odborných publikací v českém jazyce je velmi omezená.

Na rozdíl od období renesance či baroka, v současnosti většinová hudební produkce zahrnuje improvizovanou hudbu jen ve velmi omezené míře. Profesionální školení s výjimkou studia jazzu či folklóru počítá takřka výhradně s interpretací zapsaných skladeb, nicméně význam improvizace ve výuce hry na

zobcovou flétnu v posledních desetiletích stoupá. Moderní světová pedagogika tohoto nástroje od 60. let 20. století přejímá impulsy, které přinesla Nová hudba, a adaptuje je pro účely nejmladších i pokročilejších žáků. Improvizační koncepty mají nezastupitelné místo zejména ve skupinové výuce hry na zobcovou flétnu.

Jak ukazuje úvodní citát z traktátu Ch. Simpsona věnovaného divizím, tedy variačnímu zdobení na pomezí improvizace, již barokní hudebníci a teoretici si uvědomovali, že schopnost vynikat v tomto umění není jen záležitostí hudebního talentu, ale že vrozené vlohy je třeba náležitě rozvíjet. Z podstaty zdobení i improvizace vyplývá, že pro vznik interpretační tradice a výuku těchto dovedností hraje klíčovou roli osoba učitele a kulturního prostředí. Přestože se popisované jevy obtížně zachycují, existuje obrovské množství pramenů pokrývajících období od středověku po současnost, s jejichž pomocí lze vytvořit postupy a metody, které usnadňují pedagogovi uchopení této problematiky. A právě toto téma je stěžejní náplní předkládané disertace.

Téma *Zdobení a improvizace ve výuce hry na zobcovou flétnu* nebylo v okruhu známé literatury jako celek zpracováno. Klátce existuje velké množství převážně cizojazyčné literatury, kterou v disertaci selektivně představuji. Dostupná literatura se věnuje vždy dílčí problematice a nepřináší kompaktní souhrn poznání a vhled do tématu, který je jedním z hlavních cílů mé práce. Nejkomplexnější zpracování jednoho ze subtémat představuje publikace *Blockflöte & Improvisation* (Maute 2005), na níž v textu několikrát odkazuji.

Prameny, z nichž jsem vycházel, lze rozdělit do tří skupin. Jedná se o literaturu v českém jazyce, moderní literaturu cizojazyčnou a prameny historické. Naštěstí díky informačním technologiím, mé domácí knihovně, konexím na zahraniční kapacity z oboru a dobré práci meziknihovní výpůjční služby lze prohlásit veškeré zmíněné materiály za vcelku slušně dosažitelné.

Česky psaná literatura používaná při vzniku této disertace je představována především publikacemi pojednávanými v kapitole věnované českým učebnicím. Dále jsem měl k dispozici několik překladů zásadních učebnic z období vrcholného baroka. Širší spektrum literatury k okruhu témat v práci diskutovaných není v českém jazyce dostupné, možnost získání

relevantních informací ze zdrojů v naší mateřštině je velmi omezená, pro některé oblasti s prací související přímo nulová.

Cizojazyčná moderní literatura představuje jeden ze základních pilířů práce. Dala by se rozčlenit na několik podkategorií:

- učebnice hry na nástroj
- učebnice věnované zdobení a improvizaci
- obecnější literatura zaměřená na dějiny i výuku zobcové flétny
- publikace zabývající se provozovací praxí
- komentované překlady traktátů, učebnic a dalších historických pramenů
- předmluvy k edicím hudebních skladeb
- hesla ve slovnících a encyklopediích
- články v odborných časopisech, zejména anglické, německé a americké provenience.

Překlady a kopie historických pramenů tvořící teoretická východiska disertace jsou v současnosti poměrně dobře dostupné, a to i zdarma na internetu. Jedná se především o traktáty, nástrojové školy a historické hudební encyklopedie. Pro prohloubení přehledu o existující literatuře mi jako neocenitelné vodítko posloužila komentovaná bibliografie prací související se zobcovou flétnou *The Recorder: A Research and Information Guide*¹ a soupisy literatury na specializovaných webových stránkách uvedených v přehledu použitých pramenů.

Těžiště této práce leží v oblasti výběrově specializované a profesionální hudební pedagogiky, většina poznatků v disertaci zmiňovaných má význam zejména pro žáky a studenty oboru *Hra na zobcovou flétnu* a pro jejich pedagogy. Oblasti všeobecné hudební výchovy se dotýká jen okrajově v části mapující význam elementární improvizace pro rozvoj hudebních schopností začátečníků, kde existuje určitá souvislost s principy známými například z Orffova systému.

Základní metodou mojí práce je srovnávací analýza, přičemž vycházím

¹ Griscom, Richard; Lasocki, David. *The Recorder: A Research and Information Guide*. New York and London : Routledge, 2003.

z bohaté především cizojazyčné literatury a z osobní zkušenosti hráčské i pedagogické. Jako hlavním cíl výzkumu jsem stanovil přehled a analýzu dostupných tištěných i rukopisných pramenů ze všech relevantních historických období, tedy ze středověku, renesance a baroka. Snažím se formulovat, které poznatky týkající se zdobení a improvizace jsou historicky doložené, jak historické pedagogické prameny přistupují k výuce a jak jsou historické poznatky přenášeny do moderních učebnic a dalších metodických publikací. V části věnované současným učebnicím zkoumám vybrané tituly z hlediska tématu práce, přičemž důkladnější pozornost věnuji učebnicím tuzemským. Též se zabývám porovnáváním tuzemských a cizojazyčných materiálů a evaluací učebních textů. Jako prioritu chápu počáteční stadia výuky, mým cílem je v textu nezanedbat obvykle opomíjený úvod do výuky zdobení a improvizace pro začínající hráče.

Záměrem je, aby práce zdůrazněním pedagogických témat přehledně ukázala teoretická východiska výuky zdobení a improvizace na různých úrovních a mohla být využita učiteli hry na zobcovou flétnu na základních uměleckých školách, konzervatořích či vysokých školách, hudebními profesionály, vědci, studenty konzervatoří, středních či vysokých škol stejně tak jako pokročilejšími žáky základních uměleckých škol.

Disertační práce je založena na selektivním rozboru několika dílčích subtémat náležících k většímu celku. Její základní strukturu tvoří čtyři obsáhlé kapitoly. První celek představuje stručně repertoár zobcové flétny, jednotlivé epochy, nejdůležitější formy skladeb, nejvýznamnější skladatele a každému stylovému okruhu přiřazuje adekvátní způsob zdobení a improvizace. Nejrozsáhlejší oddíl se věnuje historickým pramenům. Je rozdělen na části věnované hudbě středověké, renesanční a barokní. Hlavní pozornost je upřena na historické učebnice hry na zobcovou flétnu a didaktické publikace přímo o nástroji pojednávající a na dostupnou dokumentaci jednotlivých způsobů zdobení. V textu jsou zmíněny i podstatné práce věnované jiným nástrojům a sbírky hudebních skladeb zásadní pro téma disertace. V samostatných podkapitolách představuji některé moderní texty, které analyzují historické práce a dále rozvádějí myšlenky obsažené v dobových traktátech i ostatních pramenech. Z doporučeního hlediska menší pozornost věnuji pramenům z období vrcholného baroka, neboť dané poznatky jsou v literatuře nejlépe

dostupné. Další kapitola obsahuje důkladný rozbor česky psaných učebnic hry na zobcovou flétnu a diskutuje dvě specializované tuzemské učebnice zdobení. Následující celek představuje výběr z velkého množství cizojazyčných publikací. Pojednává o učebnicích hry na sopránovou a altovou zobcovou flétnu a dále pak o učebnicích a metodických materiálech zaměřených přímo na výuku zdobení a improvizace. Jako kritérium pro selekci diskutovaných titulů volím jejich rozšířenost, citovanost a svoji osobní zkušenost s díly. Snažím se představit přístupy vhodné pro žáky a studenty různých stupňů pokročilosti, přičemž záměrem je nevynechat žáky mladších kategorií, neboť řada tuzemských učitelů tápe a neví, kde hledat potřebné náměty pro výuku zdobení a improvizace pro tyto žáky. Postupům a poznatkům vhodným pro pokročilejší žáky a studenty věnuji proporčně menší prostor a volím spíše formu odkazů na specializovanou literaturu. Ve snaze o maximální přehlednost předkládané práce je každý rozsáhlejší celek zakončen shrnutím příslušné kapitoly či podkapitoly. Závěr pak sumarizuje poznatky vyplývající z disertace pro pedagogickou praxi na různých typech a stupních uměleckých škol.

Překlady částí z cizojazyčných publikací jsou mé vlastní, není-li jako zdroj citace přímo uveden konkrétní český překlad daného díla.